

Kolonialismen gjorde inte Europa rikt

nr 2 2019 årgång 47

Det påstås ofta, såväl i den allmänna debatten som i textböcker, att kolonialismen gjorde Europa rikt. Särskilt sägs det att 1700-talets triangelhandel låg bakom den industriella revolutionen. Syftet med denna uppsats är att visa att bägge uppfattningarna saknar stöd i data. Den koloniala ekonomin var visserligen lönsam för många av de europeiska företag och individer som var inblandade. Den var dock begränsad till sin omfattning. Dessutom var det dyrt att med militära medel upprätthålla imperier samtidigt som den merkantilism som rådde under en stor del av kolonialeran var ekonomiskt destruktiv.

FREDRIK SEGERFELDT

är författare. Texten är ett bearbetat utdrag ur hans nya bok *Den svarte mannens börda – nya perspektiv på kolonialism, rasism och slaveri*. fredrik.segerfeldt@gmail.com

Robert Clive var en av de ledande figurerna i Ostindiska kompaniet. När han i mitten av 1700-talet kom tillbaka från sin tredje sejour i Indien skänkte han drottningen diamanter värda tolv tusen pund medan kungen fick gåvor till ett värde av tjugo tusen pund. Han var då 42 år gammal och en av de rikaste personerna i England, med en beräknad förmögenhet på runt en miljon pund (Harvey 2000).

Det var naturligtvis en enorm summa på den tiden (motsvarande drygt fyra miljarder kr i dagens priser). Men i förhållande till hela den brittiska ekonomin var det ändå försumbart. Om vi antar att avkastningen på investerat kapital är fem procent utgjorde Clives inkomst mindre än en halv promille av den brittiska nationalinkomsten (McCloskey 2011).¹

Vi föreställer oss ofta Europas ekonomi och internationella handel under kolonialismen så här: Portugiser som kommer hem med tyger från Indien, spanska skepp som anländer till Sevilla fullastade med amerikanskt silver, holländska fartyg som lägger till i Amsterdam med kryddor från Java och båtar fulla med slavar som korsar Atlanten och som sedan för med sig socker, tobak och kaffe hem till den gamla kontinenten. Men koloniernas ekonomiska roll har överdrivits, liksom dess betydelse för den industriella revolutionen.

1. Periferin var perifer

Världshandeln var under kolonialeran bara en bråkdel av vad den är i dag. Den sammanlagda interkontinentala sjöfarten under 1700-talet motsvarade inte mer än tonnage hos ett par av alla de supertankers som numera är i bruk (Wesseling 2016). Det gäller inte bara i volym, utan även som andel av

¹ Fem procent av en miljon pund är 50 000, vilket motsvarar 0,43 promille av den brittiska nationalinkomsten som låg på 115 miljoner pund.

ekonomin. Nuförtiden står den internationella kommersen enligt Världsbanken för 60 procent av global BNP. År 1600 bedöms motsvarande siffra ha varit mellan 1,25 och 5,5 procent (Estevadeordal m fl 2003).

Merparten av världsekonomin fanns då visserligen i Asien. Så sent som i slutet av 1700-talet stod denna kontinent för fyra femtedelar av global BNP. Så det skulle kunna vara så att för lilla fattiga Europa var utrikeshandeln viktigare. Men även för vår kontinent var det internationella utbytet begränsat. O'Brien (1982) konstaterar att under kolonialismens första två sekel var den interkontinentala handeln försumbar.

När handeln med kolonierna väl började ta fart var den fortfarande begränsad. I slutet av 1700-talet stod exporten för fyra procent av Europas BNP, jämfört med 45 procent i dagens Sverige. Merparten av denna handel var dessutom inomeuropeisk. Försäljningen till de delar av världen som var kolonier, hade slavbaserade produktionssystem eller på något annat sätt tillhörde det som många har kallat den världsekonomiska periferin, dvs Afrika, Asien, Latinamerika, Karibien och de södra delstaterna i USA, motsvarade mindre än en procent av BNP. Endast i mindre, utåtriktade länder som England, Portugal och Nederländerna stod utrikeshandeln för tio procent av BNP, varav periferin stod för omkring hälften (O'Brien 1982).

Mitt under 1700-talets så beryktade triangelhandel mellan Europa, Afrika och Karibien gick endast tre procent av den brittiska handelsflottans tonnage på Afrika (Davis 1962). 1792 var det år då flest slavar skickades med brittiska skepp över Atlanten. Ändå var det bara 1,5 procent av den brittiska handelsflottan som var engagerad i denna tragiska kommers (Eltis och Engerman 2000).

1600-talets Nederländerna är ett annat bra exempel. Under denna gyllene era, då holländarna styrde haven, lade grunden för sitt rykte som global sjöfarar- och handelsnation och påstås ha blivit ett rikt land genom att hämta hem kryddor från Indonesien, gick det nästan sex fartyg som handlade i Östersjön och Medelhavet på varje skepp som gick till Ost- och Västindien. Den holländska kommersen till sjöss var mycket mer europeisk än global, trots att landet då var kontinentens mest utåtriktade (Parker 1979). Ett i tid mer närliggande exempel är Afrikas roll vid tiden för kapplöpningen om kontinenten runt förra sekelskiftet. Det var de rika länderna som dominerade den internationella ekonomin. Europa och Nordamerika stod för tre fjärdedelar av all handel, mot endast 3,7 procent för Afrika. Samma sak när det gäller kapitalflödena. Västeuropa och USA stod för 95 procent av alla internationella investeringar och Afrika tog emot endast nio procent av det internationella kapitalet (Hillbom och Green 2010). Det är alltså svårt att se att Afrika skulle spela någon central roll i den internationella kapitalismen och att så små proportioner skulle motivera erövringen av en hel kontinent. Världsdelen var helt enkelt för ekonomiskt oviktig.

2. Industriella revolutionen

Eric Williams, en historiker som sedan blev långvarig premiärminister i Trinidad och Tobago, drev en uppmärksammas tes om att den industriella revolutionen och dess välstånd byggdes av kolonialismen och slaveriet. Det var vinsterna från dessa lukrativa verksamheter som skapade kapitalet för de investeringar som krävdes, hävdade han. På så sätt ligger slaveriet och kolonialismen bakom det faktum att européer i allmänhet har det så mycket bättre än afrikaner, asiater och latinamerikaner i allmänhet (Landes 1998).

Robert Paul Thomas och Richard Bean (1974) hävdade att slavhandeln var så starkt präglad av konkurrens att vinsterna överlag inte kunde vara så stora: ”Den osynliga handen eliminerade alla långsiktiga ekonomiska vinster” (s 888). De som tjänade stora pengar på sikt, menade de två ekonomerna, var de afrikanska slavjägare som hade komparativa fördelar i våld och som kunde hålla uppe priserna genom att spela ut de olika uppköparna mot varandra. Historikern Wolfgang Reinhard (2015) anger å sin sida att vinsterna i genomsnitt låg på tio procent, vilket ligger närmare den nuvarande konsensusuppfattningen.

Hur som helst står det klart att kommersen med människor inte var så omfattande i förhållande till den brittiska ekonomin i sin helhet att den kunde spela någon avgörande roll för de investeringar som var nödvändiga för att den moderna ekonomiska tillväxten skulle se dagens ljus. Slavhandeln stod 1730 för 0,1 procent av Storbritanniens bruttonationalprodukt och 1770 för 0,5 procent (Reinhard 2015).²

Men det är inte bara vinsterna från slavhandeln som räknas. Denna kommers utgjorde en del i den beryktade triangelhandeln. Kan det då vara så att plantageägarna och redarna försåg den tidiga industrialismen med det kapital som behövdes för att utvecklingen skulle ta fart?

Det verkar inte så. Visserligen gjordes det initialt stora vinster på det atlantiska systemet. Men det var främst portugiser på 1500-talet. I mitten av 1600-talet gjorde konkurrensen så att priserna, både på slavar i Amerika och på tropiska produkter, hölls nere. Historikern Patrick O’Brien (1982) menade därför att de som verkligen tjänade på den atlantiska slavhandeln var afrikanska och arabiska leverantörer av människor samt europeiska konsumenter av produkterna från andra sidan Atlanten.

För det andra investerade plantageägarna främst i land och prestige och mycket lite i tillverkningsindustri. Det gjorde inte heller redarna. Så deras vinster och därmed kapital kan inte heller ha varit någon avgörande faktor för att industrialismen skulle få fart. Däremot gjorde efterfrågan från kolonierna så att efterfrågan på tillverkningsprodukter ökade något, men återigen var volymerna för små för att spela någon avgörande roll (Landes 1998).

² Anstey (1968) uppskattar att vinsterna från slavhandeln motsvarade 0,11 procent av den brittiska kapitalbildningen, medan Engerman (1972), som med hjälp av en rad osannolika antaganden medvetet anstränger sig för att få upp siffran så högt som möjligt, kommer fram till mellan 2,4 och 10,8 procent, mellan åren 1688 och 1770.

För det tredje utgjorde Karibiens sockerproduktion en väldigt liten del av Storbritanniens ekonomi, runt 2,5 procent av nationalinkomsten precis i början av 1800-talet (Eltis och Engerman 2000).

En annan central aspekt i påståendet att slaveriet ligger bakom den industriella revolutionen är grundantagandet att det var den bomullsbase-rade textilindustrin som höjde människors levnadsstandard. Under perioden 1780–1860 fördubblades BNP per capita i Storbritannien (McCloskey 2011). Det stämmer att det var i bomullsindustrin produktiviteten steg mest. Men den var så begränsad till sin omfattning att den inte spelade så stor roll som många tror. Den industriella revolutionen var en utveckling som ägde rum på bred front, i många olika branscher. 1841 utgjorde bomullsindustrin enbart sju procent av brittisk BNP (O'Brien 1982).

Faktum är att om bomullsindustrins storlek hade halverats skulle den brittiska standardförbättringen under perioden 1780–1860 ha varit endast fem procent lägre. Viktigare än så var inte denna bransch för välbefinningsökningen i landet. Det är nästan så att man tror att orsaken till att just bomullen hamnat i centrum för diskussionen om industrialiseringen är att den är så tydligt förknippad med det slav- och kolonibaserade atlantiska systemet. Deirdre McCloskey (2011) ställer frågan varför så få analyserar mässingen i Birmingham med lika stor frenesi som de diskuterar bomullen i Manchester.

Ytterligare en poäng handlar om bomullsodlingens påstådda beroende av slaveriet. Marx lär ha sagt: ”Utan slaveri, ingen bomull; utan bomull, ingen modern industri” (McCloskey 2011, s 223). Det är inte sant. Bomullsodlingen fortsatte i den amerikanska södern även efter inbördeskriget, men plockningen sköttes av fria arbetare som fick lön. Faktum är att redan 1869 var produktionen uppe i förkrignivåer och på 1870-talet var den 42 procent större (Lebergott 1984).

Sammanfattningsvis bör man alltså dra slutsatsen att den industriella revolutionen skulle ha ägt rum ändå, utan kolonialismen och slaveriet, om än möjligen något långsammare. Den tekniska utvecklingen – energi i form av kol och ånga, metallurgin och mekaniseringen av ullspinningen – var frikopplad från det atlantiska systemet (Landes 1998).

3. ”Segrar delat med beskattning”

Det var inte gratis att upprätthålla ett imperium. Storbritanniens etablering av sig själv som den globala supermakten var en dyr affär. Det är något som liberala ekonomer genom historien, från Adam Smith och Jean-Baptiste Say till Joseph Schumpeter, har noterat. De var inte bara motståndare till kolonialismen, utan förklarade det också som ett ekonomiskt dödfött projekt baserat på stora militärutgifter samt merkantilistiska villfarelser. Say (1966, s 632) skrev att kolonierna är en ”... enorm börda som [européerna] borde sträva efter att göra sig av med” och att kolonierna är ”ett hinder mot och inte ett bidrag till [européernas] välbefinnande”.

I boken *Mammon and the Pursuit of Empire* visar de två amerikanska ekonomerna Lance E Davis och Robert A Huttenback (1986) att den viktigaste omfördelningen gick från de brittiska skattebetalare som var tvungna att bära den ekonomiska bördan av att upprätthålla imperiet till den elit som tog hem vinsterna från verksamheten i kolonierna. Som Deirdre McCloskey (2011) sammanfattar saken: det vanliga britter fick ut av imperiet var bananer på middagsbordet. Men det hade de fått ändå, billigare, genom vanlig handel. För övrigt fick även svenskar tillgång till bananer, utan att ha något imperium.

Den brittiska expansionen finansierades med lån som staten var tvungen att betala ränta på, något som finansierades via skatter på konsumtion, en börda som till slut föll på konsumenterna av sådant som öl, tobak, ljus, tvål och läder, dvs varor som blev dyra för vanliga britter men som den brittiska överklass som tjänade stora pengar på kolonierna knappt märkte av. År 1921 var kostnaderna för att styra Irak högre än för hela den offentliga brittiska sjukvården. Lord Salisbury, den brittiske premiärministern, hade ett mycket cyniskt – och enkelt – förhållningssätt till imperiet: ”segrar [delat] med beskattning” (Ferguson 2004, s 238).

En historiker menar att om Storbritannien hade gjort sig av med imperiet i mitten av 1840-talet skulle skatten ha kunnat sänkas med 25 procent och dessa resurser hade kunnat användas för investeringar i elektricitet, bilar och konsumentprodukter vilket skulle ha skyndat på industrialiseringen. Detta resonemang innebär alltså att imperiet dränerade Storbritannien på kapital, eftersom det kostade så mycket, och försenade snarare än påskyndade landets industriella utveckling (Ferguson 2004, s xviii).

Detsamma gäller för övrigt för Frankrike. Historikern Jacques Marseille (1984) visade i sin doktorsavhandling att Frankrike förlorade ekonomiskt på sitt andra imperium. Branscher som var på strukturell nedgång kunde hållas under armarna med hjälp av export till kolonierna, vilket försvårade och försenade den nödvändiga strukturomvandlingen. När stearinljusen blev utkonkurrerade av elektriska lampor kunde ljusstillverkarna räddas kvar genom att exportera till kolonierna, där de flesta hushåll ännu inte hade tillgång till elektricitet. På så sätt levde gammaldags industri kvar i stället för att ersättas av nyare och effektivare sådan, vilket gjorde landet fatigare än det annars hade varit. Marseille, som hade gått in i sitt projekt som fullfjädrad marxist och med Lenins imperialism-skrift i högsta hugg, blev så till den mäktiga grad förvånad över sitt resultat att han blev liberal (Gatinois 2010).

Ett annat exempel på kolonialismens ekonomiska logik är den portugisiska administrationen av besittningarna i Asien, *Estado do India*, som trots namnet även omfattade stationerna på den afrikanska östkusten. De portugisiska militärerna förväntades plundra till sig sin lön. När vicekungen Francisco de Almeida stormade Mombasa 1505 delade han helt sonika upp staden i kvarter åt officerarna, så att de kunde ta vad de ville i ”sina” stadsdelar. Men eftersom plundring är en engångsföreteelse – när man plundrat

en plats tar det tid innan det går att roffa åt sig värdesaker en gång till – så förutsätter systemet expansion. De krav på materiell standard som den portugisiska krigaradeln – fidalgoklassen – ställde innebar därför behov av nya erövringar. De portugisiska skattebetalarna stod för utgifterna medan stormännen roffade åt sig intäkterna. Imperiet kostade mer än det smakade (Findlay och O'Rourke 2007).

Faktum är att ett av skälen till att avkoloniseringen ägde rum var att Storbritannien och Frankrike inte längre hade råd med sina imperier. Efter andra världskriget var de europeiska länderna ekonomiskt ansträngda och kolonierna ansågs så kostsamma att det var bäst att släppa dem fria (Dowden 2010). Det verkar alltså inte ha varit så lönsamt för européerna att med militär kraft hålla kontroll över stora landområden på andra sidan haven.

4. Merkantilismens destruktivitet

Kolonialismens ekonomiska logik, merkantilismen, utgick från två antaganden: att (1) att import var dåligt och (2) att man blev rik av handelsöverskott. Chefen för det brittiska Ostindiska kompaniet, Thomas Mun, sa på 1600-talet att de alltid måste följa regeln att ”ärligen sälja mer till utlänningar än vi konsumerar av deras i värde” (Appelbaum 2016). Därför gällde det att bli självförsörjande, särskilt på exotiska produkter. De europeiska staterna ville skaffa sig monopol och förhindra andra att sälja samma produkter på hemmamarknaden.

Merkantilismen såg världsekonomin som statisk, antog att mängden välstånd i världen var konstant och betraktade ekonomin som ett nollsummespel. För att du ska kunna få det bättre måste någon annan få det sämre. Man kanske kan förstå dem, för de hade aldrig upplevt modern ekonomisk tillväxt och Adam Smith hade ännu inte skrivit *Om nationernas välstånd*. Men fel hade de.

Således handlade den tidiga kolonialismen, med Amerika som det stora undantaget, ofta mindre om att erövra nya territorier och mer om att upprätta handelsstationer och ha kontroll över för handeln viktiga platser, som Godahoppssudden. Det var ett av skälen till att merparten av det inre Afrika lämnades i fred av européerna i flera hundra år, trots att det var den kontinent som låg närmast och som man redan kände till, och att det i stället var Amerika och Asien som stod i centrum för kolonialismens tre första århundraden.

I dag vet vi att merkantilismen var en felaktig teori. Anledningen till att internationell handel är bra för ett land är inte att man säljer mer än man köper, utan att utbyte innebär att var och en kan specialisera sig på den sortens ekonomisk verksamhet som man har bäst relativa förutsättningar för, vilket gör att vi blir mer effektiva i vår produktion. Sedan byter vi med varandra, på frivillig basis och på ett fredligt sätt. Exportens roll är inte att ge oss guld, utan att betala för importen. Dessutom ökar handeln konkurrensen och tvingar företag att bli mer effektiva, vilket ökar välståndet. Men

merkantilismen är på väg tillbaka, inte minst i USA där presidenten är uppfylld av dess villfarelser om importens negativa konsekvenser. Å andra sidan verkar han mindre intresserad av neo-imperialistiska äventyr än flera av sina föregångare.

Anstey, R T (1968), "Capitalism and Slavery: A Critique", *The Economic History Review*, vol 21, s 307–320.

Appelbaum, B (2016), "On Trade, Donald Trump Breaks with 200 Years of Economic Orthodoxy", *The New York Times*, 10 mars 2016.

Davis, R (1962), *The Rise of the English Shipping Industry*, MacMillan, London, återgiven i Thomas, R P och R N Bean (1974).

Davis, L E och R A Huttenback (1986), *Mammon and the Pursuit of Empire: The Political Economy of British Imperialism, 1860–1912*, Cambridge University Press, Cambridge.

Dowden, R (2010), *Afrika – framtidens kontinent*, Leopard förlag, Stockholm.

Eltis, D och S Engerman (2000), "The Importance of Slavery and the Slave Trade to Industrializing Britain", *Journal of Economic History*, vol 60, s 123–144.

Engerman, S (1972), "The Slave Trade and British Capital Formation in the Eighteenth Century: A Comment on the Williams Thesis", *Business History Review*, vol 46, s 430–443.

Estevadeordal, A, B Frantz och A M Taylor (2003), "The Rise and Fall of World Trade, 1870–1939", *Quarterly Journal of Economics*, vol 118, s 359–407.

Ferguson, N (2004), *Empire: How Britain Made the Modern World*, Penguin, London.

Findlay, R och K O'Rourke (2007), *Power and Plenty: Trade, War and the World Economy in the Second Millennium*, Princeton University Press, New Jersey.

Gatinois, C (2010), "Jacques Marseille, historien, économiste", *Le Monde*, 6 mars 2010, http://www.lemonde.fr/disparitions/article/2010/03/06/jacques-marseille-historien-economiste_1315391_3382.html.

Harvey, R (2000), *Clive: The Life and Death of a British Emperor*, Thomas Dunne Books, New York.

Hillbom, E och E Green (2010), *Afrika – en kontinents ekonomiska och sociala historia*, SNS, Stockholm.

Landes, D (1998), *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Countries Are So Rich and Some So Poor*, WW Norton, New York.

Lebergott, S (1984), *The Americans: An Economic Record*, WW Norton, New York.

Marseille, J (1984), *Empire colonial et capitalisme français: Histoire d'un divorce*, Albin Michel, Paris.

McCloskey, D (2011), *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World*, Chicago University Press, Chicago.

O'Brien, P (1982), "European Economic Development: The Contribution of the Periphery", *Economic History Review*, vol 35, s 1–18.

Parker, G (1979), *Spain and the Netherlands, 1559–1659: Ten Studies*, Fontana/Collins, Glasgow.

Reinhard, W (2015), "Europe and the Atlantic World", i Reinhard, W (red), *Empires and Encounters: 1350–1750*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts och London.

Say, J-B (1966), "Cours complet de l'économie politique pratique", del 4, www.dauphine.fr/CRJBS/cours1.pdf

Thomas, R P och R N Bean (1974), "The Fishers of Men: The Profits of the Slave Trade", *Journal of Economic History*, vol 34, s 885–914.

Wesseling, H (2016), *Imperiernas tid – erövringen av världen 1815–1919*, Historiska media, Lund.

REFERENSER